

Helalleşme Kültürü

Abdullah NAMLI¹

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi, Nevşehir, Türkiye.

Öz

Kul haklarına riâyet İslam'ın önemle üzerinde durduğu meselelerdendir. Her kim olursa olsun, insanların maddî-mânevî hakları dikkate alınmış ve korunmuştur. İslamiyet'te kul hakları ihlâllerini engelleyici tedbirler de önemli yer tutmaktadır. Hak ihlâli olabilecek her türlü söz, fiil ve davranış Kur'an ve Sünnette yasaklanmıştır. Başkalarının haklarını ihlâl eden kişi, kul hakkına girmiş olur. Bu haklar sahibi bağışlamadıkça Allah'ın da bağışlamadığı haklardır. Müslümanlardan affedici olmaları istenmektedir. Kul hakları ödenmediği, cezâ-kısâs yoluyla suçlu cezalandırılmadığı, hak sahibinden helallik alınmadığı veya affedilmediği sürece sorumluluktan kurtulunamayacaktır. Helalleşmenin çeşitli yolları vardır. Hak ihlâlinin giderilmesinin diğer bir şekli de helallik isteme ve helallik almadır. Bazı maddî-mânevî hak ihlâllerinin zararları tazmin edilmeden, af veya helallik istemekle, helalleşemeyen durumlar da vardır. Hakkının ödenmesi veya alınması kul hakkından kurtulmayı sağlar. Zorunlu hallerde, bazı özel şartlar dâhilinde muhâkeme olmadan, kişilerin haklarını bizzat kendileri almaları anlamına gelen "İhkâk-ı Hak" ve kul haklarının çiğnenmesine engel teşkil eden "Fethü'z-Zerâi'" prensibi devreye girmektedir. Hak ihlâllerinin en aşırıları ancak cezâ ve kısâs yoluyla ödenebilenleridir. Kısâs en yaygın olarak bilinen cezâlandırma şeklidir. Dünyada ödenmeden, helalleşilmeden âhirete intikâl eden haklar ise mahşer meydanında tam olarak karşılığı ödenmeden hesaplaşma tamamlanmayacaktır. Bir de yanlış helalleşme tavırları bulunmaktadır. Hak ihlâlinde zararı tazmin etmeden maddî veya mânevî zarar karşılamadan helallik almaya çalışmak asla doğru olmaz. Helallik verecek kimse de tam anlamıyla bu konuda özgür ve hür irâdeye sahip olmalıdır; herhangi bir maddî-mânevî baskı helalleşmeye gölge düşürecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Kelâm, Fıkıh, İnsan Hakları, Hak Talebi, Helalleşme, Af.

Culture of Asking for Forgiveness

Abstract

Respecting people's rights is one of the issues that Islam emphasizes. Regardless of who they are, people's material and moral rights are taken into account and protected. It is also of great importance, in Islam, to take preventive measures against the violation of the rights of others. All kinds of words, actions and behaviors that may violate rights are prohibited in the Quran and Sunnah. These rights are rights that God will not forgive unless the owner grants forgiveness. Muslims are asked to be forgiving. As long as the rights of the people are not paid, the guilty are not punished through punishment-retaliation, the rightful owner is not granted forgiveness or is forgiven, he cannot be relieved of responsibility. Another way to remedy the violation of rights is to request and obtain pardon. There

¹ Corresponding Author: abdnamli@hotmail.com

Recieved: 28 Ocak 2025

Accepted: 2 Haziran 2025

Published: 30 Haziran 2025

are also situations where some violations of material and moral rights cannot be forgiven by asking for forgiveness or forgiveness without compensation for the damages. The settlement or receipt of one's due ensures release from the violation of the rights of others. In cases of necessity, the principle of "İhkâk-ı Hak", which means that people get their rights themselves, without judgment under certain special conditions, and the principle of "Fethu'z-Zerâi", which prevents the violation of people's rights, come into play. The most extreme violations of rights are those that can only be paid for through punishment and retaliation. Retaliation is the most widely known form of punishment. The reckoning will not be complete until the rights that were transferred to the afterlife without being paid or forgiven in this world are fully paid for in the judgment day. There are also wrong attitudes of reconciliation. It would never be right to try to get forgiveness without compensation for material or moral damage in case of violation of rights. The person who gives forgiveness must have complete freedom and free will in this regard; any material or moral pressure will cast a shadow over the reconciliation.

1. Giriş

Hak, hukuk, insan hakları, kul hakları vb. insanlığın var olduğu dönemden bu yana daima güncelliğini koruyan ve aktif olarak kullanılan konulardır. Hak, İslam'ın üzerinde hassasiyetle durduğu temel kavramlardan birisidir. İslamiyet'te, canlılara ait haklar ayrıntılı bir şekilde tespit ve tarif edilip sınırları belirlenmiştir. Helal ve haram bellidir. Ancak arada bir de şüpheli alan varsa da bu alana da dikkat çekilmiş; haram mı, helal mi belli olmayan alandan da uzak durulması istenmiştir (Buhârî, ts., s. İman, 39, Büyû, 2; Müslim, 1991, s. Mûsâkât, 107-108). Kur'an'da helalleşme kavramı yerine af kelimesi kullanılmaktadır. Âyetlerde kemâl vasfı olarak affedicilik öne çıkarılmış ise de (bk. Âl-i İmrân 3/134, 159; el-Mâide 5/13; el-A'râf 7/199; en-Nisâ 4/149) her bir hak sahibine hakkının verilmesi de emredilmiştir (bk. el-Bakara 2/282; el-İsrâ 17/26; er-Rûm 30/38). Hak ihlâli olabilecek her türlü söz, fiil ve davranış Kur'an ve Sünnette yasaklamıştır. Bu hakların en başında kul hakkı gelmektedir. Günâhlar ferdîdir, kul hakları dışında kimse, kimsenin günâhını yüklenemez (bk. en-Nisâ 4/112; el-Mâide 5/29; el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; el-Ankebût 29/12).

İslamiyet'te ayrımcılık yoktur; kişinin ırkı, rengi, cinsiyeti, dini, dili, görevi, makamı, maddî imkânları, konumu vs. ne olursa olsun, insanların maddî-mânevî hakları dikkate alınmış ve korunmuştur (Armağan, 1987, s. 82-220). Hz. Peygamber, Vedâ Hutbesinde; "Ey insanlar! Sizlerin kanlarınız/canlarınız, mallarınız, ırz ve namuslarınız, sizler, Rabbinize kavuşuncaya kadar, bu gününüz, bu ayınız ve bu beldeniz haram olduğu gibi haramdır/dokunulmazdır", buyurmuştur (Buhârî, ts., s. Hac, 132; Müslim, 1991, s. Hac, 147; Kasâme, 29-31). Kul haklarını ihlâl edenlerin âhirette hüsrana uğrayacağı âyet (bk. Âl-i İmrân 3/21; en-Nisâ 4/135; el-En'âm 6/152; el-Mutaffifîn 83/1-6) ve hadislerde belirtilmiştir (Müslim, 1991, s. Birr, 59; Tirmizî, ts., s. Kıyâmet, 2). Dolayısıyla İslamiyet'te, kul haklarına riâyet etmek, Müslümanın şîârıdır. Adâletli olmak, haksızlık ve zulüm yapmamak, İslam'ı anlama ve özümseme göstergelerinden birisidir. Nihayetinde kul haklarına riâyet, hem dünyada hem de âhirette saadete ulaştıran temel vesilelerdendir.

Hz. Peygamber, bizzat kendisi kul haklarından son derece sakınır ve ümmetine de bu tür haklardan sakınmayı ve helalleşmeyi tavsiye ederdi. Rivâyete göre Resûlullah; "Hangi mü'mine kötü bir söz söylediysem, bunu, o kişi için kıyâmet günü, Sana yakınlık kıl", buyurmuştur (Buhârî, ts., s. Daavât, 34). Diğer bir rivâyette de; "Ey Allah'ım, ben bir beşerim; Müslümanlardan bir kimseye kötü söz söylediysem, kime kamçı ile vurduysam veya lânet ettiysem, bunu o kişi için zekât/temizlenme ve mükâfât kıl", buyurmuştur (Hanbel, 1993, s. 4/398). Hz. Peygamber, zulüm konusunda da Müslümanları uyararak; "Mazlûmun bedduâsından sakın! Zira onunla, Allah arasında perde yoktur", buyurmuştur (Müslim, 1991, s. İman, 29).

İslam'da mükelleflerin tüm fiilleri âyet ve hadisler ışığında denetim altına alınmış; farz, vâcib, sünnet, mendup/müstehap, mübâh, helal, haram, mekrûh, müfsid kavramları ortaya çıkmıştır. İslamiyet'te kul hakları ihlâllerini engelleyici tedbirler de önemli yer tutmaktadır. Herhangi bir hak ihlâline sebebiyet vermemek adına bu kavramlardan bizi en çok ilgilendirenleri helal, haram ve mekrûhtur. Helal ve haramın belli olduğu, bununla birlikte bir de şüpheli şeyler bulunduğu yönündeki hadisin devamında Hz. Peygamber; "Dikkat edin! Her melikin bir korusu vardır. Allah'ın dünyadaki korusu da, O'nun haram kıldıklarıdır. Dikkat edin! İnsan bedeninde bir et parçası vardır.

O doğru, düzgün ve sağlam olduğu zaman tüm beden düzgün olur. Şayet o bozulmuşsa, tüm beden bozulur. İşte o, kalptir” (Buhârî, ts., s. İman, 39, Büyû, 2; Müslim, 1991, s. Müsâkât, 107-108) buyurmaktadır.

İslam Hukûkunda “Seddü’z-Zerâi” prensibi de bir yönüyle hakların ihlâl edilmesine engeldir. “Seddü’z-Zerâi”, Mâlikî ve Hanbelî Usûl-ü Fıkıh kitaplarında şer’î delillerden kabul edilmektedir. Hanefî ve Şâfiî mezhepleri bu delilin muhtevâsını bazen ittifâkla bazen de farklı olarak kabul etmektedirler. Zerâi’, helâl ve harama vâsita olan şeylerdir, diye tanımlanabilir. Buna göre, helâle vâsita olan, helâl; harama vâsita olan, haram; mübâha vâsita olan mübahtır vs. Mesela, Cuma namazı farzdır. Cuma namazını kılmak için alışverişi bırakmak da farzdır. Kul hakkı yemek haramdır; bu hakları ihlâlâ götüren fiil, davranış vs. de haramdır (Ebû Zehra, 1986, s. 247-251; Zeydân, 1985, s. 309; Burhânî, 1995, s. 42, 51, 69-82; Şa’bân, 2013, s. 202). Kul hakları dışında da haramlar bulunmaktadır.

Allah Teâlâ, mü’minlere, adâletle davranmayı emretmektedir. Allah’ın, âdil olanları, adâletli davrananları sevdiği de bildirilmektedir (bk. en-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/42; en-Nahl 16/90; el-Hucurât 49/9). Böylelikle genel olan adâletli davranma emri özelde kul haklarının çiğnenmesi ve yenilmesini önleyici en önemli emirlerden birisi olmaktadır. Bununla birlikte ayrıca Allah, adâletle/adâleti emreden kimseleri engelleyen veya öldürenleri elem dolu, pek acıklı bir azâp ile müjdelemesini Hz. Peygamber’e emretmektedir (bk. Âl-i İmrân 3/21). Allah’ın, kul haklarını ihlâl hakkında bir diğer engelleyici emri de şahitlikte adâletli olunması, yalancı şahitlik yapılmaması, şahitlik yaparken dilin eğilip, bükülmemesi, hakîkatin çarpıtılmaması veya şahitlikten tamamen yüz çevrilmemesidir (bk. en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8). Kul haklarının en çok çiğnendiği alanlardan birisi de ölçü ve tartıda hile yapmaktır. Allah Teâlâ, ölçü ve tartıda adâletle davranılmasını emretmektedir (bk. el-En’âm 6/152; el-A’râf 7/85; Hûd 11/85; el-İsrâ 17/35; er-Rahmân 55/8-9). Ölçü ve tartıda hile yapanlar, iman etmiyorlarsa bile en azından “yeniden diriltileceklerine bir zan da mı beslemiyorlar?” buyrularak (bk. el-Mutaffifin 83/1-6), bunun cezâsının ağır olacağı bildirilmektedir (Yazır, 1979, s. 8/5652).

Hz. Peygamber’in genel anlamda Müslümanın, diğerlerine karşı davranış tarzını ifade ettiği hadislerde özellikle kul haklarına riâyet öne çıkmaktadır. O şöyle buyuruyor: “Müslüman, Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez (Buhârî, ts., s. Mezâlim, 3; Müslim, 1991, s. Birr, 58), onu yardımsız bırakmaz, hakir ve küçük görmez.” (Müslim, 1991, s. Birr, 32) Hz. Peygamber; “Bize silah çeken bizden değildir. Bizi aldatan da bizden değildir” (Müslim, 1991, s. İman, 164; Ebû Dâvud, 1988, s. Büyû, 52; Tirmizî, ts., s. Büyû, 74), buyurarak, Müslüman kisvesi taşıyan kimselerin sahip olması gereken kul hakları ihlâllerini engelleyici vasıflardan bir kısmını saymıştır. Hz. Peygamber’den, çok ağır bir ifade olarak, “...bizden değildir” formunda nakledilen hadisler genellikle hukûkullahı saygısızlığı ve kul haklarını yemeyi engelleyici tehditler içermektedir. Bu tehditler, gerçek mânâda kişinin imandan çıktığı, kâfir olduğu gibi bir anlamı içermekten ziyade imanın zayıflığını, kemal noktasına ulaşmamasını ve imanın, aksiyona dönüşmemesini ifade etmektedir. Dolayısıyla İslam’a aykırı bazı kötülükleri işleyen, kul hakkı yiyen Müslümanların, imanın halâvetine henüz ulaşamadıkları anlamına gelmektedir.

Hz. Peygamber, haksızlığa sebep olacak her türlü kötü davranıştan uzak durulmasını istemiş; alay, hakaret, küçümsemek, tokat atmak, dövmek, kötü ve incitici söz söylemek, lânet etmek, iftirâ, gıybet, sövmek, başkasının malını haram yollardan yemek, kemiğini kırmak, yaralamak, öldürmek vs. gibi her türlü yanlış fiil ve davranışı kul haklarının ihlâli olarak değerlendirmiştir (Zehebî, el-Kebâir ve tebyînu’l-meḥârim, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen, 2003, s. 215-216; Askalânî, 2000, s. 5/126-127).

Kul haklarının çiğnenmesini önlemede devlet başkanı ve devlet kurumlarının da sorumlulukları vardır.

Adâletli devlet başkanı, âhirette hiçbir gölgenin bulunmadığı günde, Arş’ın gölgesinde gölgelendirilecek yedi grup insandan birisidir (Buhârî, ts., s. Ezân, 36; Zekât, 16; Müslim, 1991, s. Zekât, 91; Tirmizî, ts., s. Zühd, 53). Devlet başkanının görevleri arasında tebasının haklarını korumak en ön sıralarda bulunmaktadır. Özellikle Müslüman yöneticilerin, adâleti sağlamaya, kul hakkı ihlâllerini önlemeye yönelik olarak, devlet gücünü kullanarak, yargı erkini etkin hale getirmeleri önem arz etmektedir. Hz. Peygamber; “Aralarında hak ile hükmedilmeyen, başına bir zarar gelmeden, zayıfın, hakkını kuvvetliden/güçlünden alamadığı bir toplumu Allah mübârek kılmaz, yüceltmez” (Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebir, 1984, s. 19/385-387; Heysemî, 2015, s. 12/108-109), buyurmaktadır. Hz.

Peygamber, âdil yargılamanın gereği olarak; “Sizden birisi kızgın iken iki kişi arasında hüküm vermesin”, buyurmuştur (Buhârî, ts., s. Ahkâm, 13; Müslim, 1991, s. Akdiyye, 16). Hz. Peygamber, hak ihlallerini önlemede, yöneticiler ve adâletli yargı sisteminin önemine değinmiş, adâletin gerçekleşmemesi durumunda o toplumun tamamının bundan etkileneceğini, günden güne toplumsal bağların kopacağını ve devletlerinin uzun süreli pâyidâr olamayacağını belirtmektedir. Toplumların ve onların sahip oldukları devletlerin ayakta kalabilmesi için adâletin üstün tutulması ve yargı sisteminin toplum düzeni ve hakların korunması için sağlıklı bir şekilde işlemesi zorunludur. Kul haklarına saygı için herkesin kendisi ve başkalarının haklarını bilmesi ve tüm davranışlarını ona göre ayarlaması gereklidir.

İslam muhâkeme hukûkunda kadı/hâkimlerin uyması gereken kurallar da belirlenmiştir (Atar, 1991, s. 99-122; Bayındır, 1986, s. 82-99). Hükûma dair maddeler, Mecelle’nin 1792-1851. Maddeleri arasında yer almaktadır (Berki, 1985, s. 407, Madde: 1792-1851). Eğer bir müftü veya kadı yanlış fetvâ veya hüküm vermiş ise bunu muhataplara bildirmeli ve ilan etmelidir (Kadı Abdülcebâr, Şerhu’l-‘uşûli’l-hamse, ta’lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkîdîm, 2010, s. 736-737).

Herhangi bir şekilde kul hakkı ihlâli söz konusu olduğunda artık helalleşme uygulaması devreye girecektir.

Bilerek veya bilmeyerek bir hak ihlâli söz konusu olduğunda, karşı taraf ile helalleşmesi, Kur’an ve Sünnet temelli bir geleneğe dönüşmüştür. Bir yerden, bir görevden ayrılırken, ev taşırken, askere giderken, hac yolculuğuna çıkarken, hastalanınca, ölmeden önce, ölüm sarhoşluğu denilen sekerât-ı mevt yani ölümün yaklaştığı sezilince, cenaze namazından sonra veya ölünün ardından hakkını helal etmek-etmemek şeklinde günümüzde de devam eden helalleşme kültürünün değişik uygulama alanları vardır. Gerçek helalleşme dünyada olabildiği gibi Mahşer meydanında da hesaplaşma olacaktır.

Kul hakları ve helalleşme, bir taraftan Fıkıh ilmiyle alakalıyken, diğer taraftan kul haklarını Allah’ın bağışlamaması ve gerçek helalleşmenin âhirette olması da konunun Akâid ve Kelam ilmiyle bağlantısını oluşturmaktadır. İnsanların, Allah’a karşı sorumlulukları bulunmaktadır ki, bunlara “Hukûkullah” denilmektedir. Bu tür haklar, Allah ile kul arasındadır ve tevbe edilince Allah tarafından affedilmesi umulur. Ancak insanların birbirleri arasındaki hakları böyle değildir; buradaki esas problem sadece tevbe ile helalliğe ulaşamamasıdır. İşte bizim üzerinde duracağımız konu da budur. Araştırmanın hedefi kul hakları çiğnendikten sonra bunlardan helalleşme yollarıyla nasıl kurtulunacağıdır. Kul hakları ve helalleşme klasik kelam kitaplarında genellikle tevbe konusunda ele alınmaktadır. İslam hukukunda ise konu daha da dağınıktır; helal-haram, İhkâk-ı Hak, cezâ, kısâs vb. konularda ele alınmaktadır. Helalleşme meselesi İslam literatüründe dağınık bir şekilde ele alınmış olmasına karşın, bu çalışmada konu daha derli toplu hale getirilmeye çalışılacaktır.

Biz, bu çalışmada hakların ihlâli sonucu ortaya çıkan helalleşme meselesiyle ilgili olarak, âhirette, mahşer meydanında, herkesin hakkını alacağı bir ortamda yeniden helalleşme ihtiyacı duyulmayacak şekilde dünyada yapılacak olan gerçek helalleşme ile yanlış helalleşme tavırlarını yani gerçek mânâda helalleşilmeyen durumları birbirinden ayırmaya çalışacağız. Biz, bu bakımından konuya katkıda bulunmak istiyoruz.

Çalışmamızdaki metodumuz; Kur’an âyetleri, Hz. Peygamber’in hadisleri ile muteber İslam kelimcileri ve hukukçularının görüşlerinden istifade edilerek meseleye yeni bir açılım getirmek şeklinde olacaktır.

Günümüzde helalleşme konusu daha derli toplu hale getirilmeye çalışılmaktadır. Örnek olarak Kadir Gürler’in editörlüğünde hazırlanan, konumuzla doğrudan bağlantılı olan “*Kul Hakkı*” kitabı önemli bilgiler içermektedir (Gürler, 2024, s. 13). Ancak biz kul hakkından ziyade daha ilerisi olan ihlâl edilmiş bir hakkın helalleşmenin çeşitleri yoluyla nasıl telâfi edilebileceği konusu üzerinde duracağız.

Helalleşmenin gerçekleşmesi için de belirli şartlara uyulması gerekmektedir. Her helalleşme gerçekten kul haklarını affettirecek bir seviyeye ulaşabilmekte midir? Şimdi de bu sorunun cevabını bulmaya çalışalım.

2. Helalleşmenin Yolları

İnsan, toplumsal bir varlıktır. Aile hayatı, akraba ve komşularla ilişkiler, diğer insanlarla alışverişler vs. toplumsal hayatın tezahürleridir. Sosyal insan daima diğer insanlarla ve toplumla irtibat halindedir. Toplumsal hayatın temeli insanların birbirlerinin haklarına saygı duymalarıdır. Toplumsal bağlantılar sonucunda insanlar bazen karşılıklı olarak isteyerek veya istemeden birbirlerinin haklarını ihlâl edebilmektedirler. Bununla birlikte insanların birbirlerinin haklarını çeşitli yollarla ihlâl etmeleri sonucunda karşılıklı hukuk ortaya çıkmıştır.

Bazı insanlar, Allah'ın kendilerine verdiği akıl, cüz'î irâde ve kudretlerini, suç işlemekte, haram yemekte ve kul haklarını ihlâlde kullanmaktadırlar. Tabakhânede çalışan birisine gül kokusu dokunduğu gibi sürekli haram ile meşgul olanlara da helal dokunmaktadır. Bazı mücrimler, o kadar çok suç işlerler ki, suç makinesine dönüşürler. Böyle insanlar ya Allah'tan korkmamakta veya O'nun intikamının (bk. Âl-i İmrân 3/4; el-Mâide 5/95; el-A'râf 7/136; İbrâhîm 14/47; el-Hicr 15/79; er-Rûm 30/47; es-Secde 32/22; ez-Zümre 39/37; ez-Zuhruf 43/25, 41, 55; ed-Duhân 44/16) nasıl olacağını kavrayamamaktadırlar.

Başkalarının haklarını ihlâl eden kişi, kul hakkına girmiş olur. Bu hak ödenmediği, cezâ-kısâs yoluyla suçlu cezalandırılmadığı, hak sahibinden helallik alınmadığı veya affedilmediği sürece sorumluluktan kurtulunamayacaktır. Dünyada ödenmeden, helalleşilmeden âhirete intikâl eden haklar ise mahşer meydanında tam olarak karşılığı ödenmeden hesaplaşma tamamlanmayacaktır.

Helalleşmenin de kendi içerisinde çok çeşitli yolları bulunmaktadır. Biz, bu çalışmamızda hak ihlâllerinin telâfisinin nasıl olacağı üzerinde duracağız. Eğer hak ihlâl edilmiş ise artık yapılacak şey helalleşme yollarına başvurmak olacaktır. En doğrusu hakkın ödenmesi ve sonrasında helallik alınmasıdır. Bununla birlikte helalleşmenin en önemli yollarından birisi, hak sahibinin kendi hakkını ihlâl etmiş kişi veya kişilere kendi rızasıyla hakkından feragat ederek, hakkını helâl etmesiyle gerçekleşen helalleşmedir.

2.1. Af

Affedicilik Allah'ın sıfatlarından. En güzel isimler Allah'ındır (bk. el-Haşr 59/24). Hz. Peygamber'in hadislerinde, Allah'ın isimlerinin doksan dokuz tane olduğu ifade edilmiş ve genel kabul görmüştür. Bazı hadis kitaplarında bu isimler sayılmıştır (İbn Mâce, 1975, s. Duâ, 10; Tirmizî, ts., s. Ebvâbü'd-Daavât, 83). O'nun güzel isimleri sınırlı, sayılabilir ve sonlu değildir (Sâlimî, 2017, s. 146). Allah Teâlâ'nın affedicilikle ilgili çok sayıda ismi vardır. Afüvv, Ğafûr-Ğaffâr, Tevvâb, Rahmân, Rahîm, Raûf, Vehhâb gibi isimler O'nun affediciliği ile bağlantılıdır. Şefaatin tümü de Allah'a aittir (bk. ez-Zümer 39/44 (Namlı, 2019, s. 264-276)). Kur'an'da Allah'ın affediciliğine geniş yer verilirken, insanların da affedici olmaları, birbirlerine olan hak ve kusurlarını affetmeleri tavsiye edilmektedir. Kur'an'da helalleşme kelimesi yerine "af" kavramı kullanılmaktadır. Kur'an'da, Allah'ın affediciliğinin karakter olarak insanlara özellikle Müslümanlara yansımaları gerektiği çok sayıda âyette vurgulanmaktadır. Allah, müttakîlerin özellikleri içerisinde affediciliği de saymaktadır: "Onlar (müttakîler) bollukta ve darlıkta (ezici mihnet ve yoksullukta) infâk edenler (zekât, fitre, sadaka vb. verenler) ve öfkelerini içlerine atıp, yutanlar (yenenler) ve insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever." (Âl-i İmrân 3/134)

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, hata yapan Müslümanları affetmesini emretmiştir. "(Ey Muhammed, Uhud'da) Allah'tan bir rahmet sayesinde sen, onlara (Müslümanlara) yumuşak davrandın. Ve şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, elbette onlar, senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık, şimdi sen, onları affet ve onlar için (Allah'a) istiğfâr et (bağışlanmalarını dile) ve iş hakkında onlarla karşılıklı müşâvere et", (Âl-i İmrân 3/159) buyrulmuştur. Allah, Hz. Peygamber'i tesellî etmek ve ona mânevî destek vermek amacıyla, Ehl-i Kitabın yaptıklarına karşı yine de onları affetmesini istemiştir: "(Ey Muhammed), onların içlerinden çok azı müstesnâ olmak üzere sen, onlardan dâima bir hâinliğe muttâlî olup (bilip, farkına varıp, sezip) durursun. İşte yine de sen, onları affet ve sen aldırış etme. Şüphesiz ki Allah, iyilik edenleri sever." (el-Mâide 5/13) Müşriklerin çeşitli ezâ ve cefâlarına karşı da; "Sen affi (af yolunu) tut ve iyilikle emret. Ve sen câhillerden yüz çevir", (el-A'râf 7/199) buyrulmuştur.

Allah Teâlâ, Müslümanların başkalarını affetmeleri hâlinde kendisinin de affeden kimsenin başka günâhlarını

affedeceğini beyan etmektedir: “Şayet sizler bir hayrı açıklarsanız (açıktan yaparsanız) veya sizler, onu gizlerseniz (gizli yaparsanız) veya sizler bir çirkinliği, bir kötülüğü affederseniz, işte şüphesiz Allah, Afüvv (çok affeden)dir, Kadîr (her şeye gücü yeten)dir.” (en-Nisâ 4/149) Hatta yapılan iyiliğe karşı nankörlük eden ama bununla birlikte ihtiyaç içinde olanlara bir daha yardım etmemek üzere yemin etmeyi de Allah uygun görmemektedir. Zira Allah, böyle bir durumda nankörlük edene yine de iyilikte bulunmayı en yüksek erdemlerden saymaktadır: “Ve sizlerden fadl (lütuf, ikram ve fazilet) ve servet sahibi olanlar, yakın akrabaya, miskinlere (yoksullara) ve Allah yolunda hicret edenlere (zekât, fitre, sadaka vb.) vermelerinde (bir şey vermemek üzere) asla yemin etmesin(ler). Ve onlar affetsinler ve onlar vazgeçip, hoşgörülü davransınlar. Allah’ın, sizleri mağfiret etmesi (günâhlarınızı bağışlaması) sizlerin hoşunuza gitmez mi, sevmez misiniz? Ve Allah, Ğafûr (günâhları çok, çok bağışlayan)dır, Rahîm (mü’minleri dünya ve âhirette asıl esirgeyen)dir.” (en-Nûr 24/22) “Ve şayet sizler affeder ve sizler vazgeçip, hoşgörülü davranır ve sizler mağfiret edip, kusur bağışlarsanız, işte şüphesiz ki Allah, Ğafûr (günâhları çok, çok bağışlayan)dır, Rahîm (mü’minleri dünya ve âhirette asıl esirgeyen)dir.” (et-Teğâbün 64/14) Görüldüğü gibi bu âyetlerde Müslümanların affedici olmaları tavsiye edildiği üzere âyetler Allah’ın affedici olduğunu vurgulayarak sonlanmaktadır. Buradan hareketle Allah’ın affedicilikle ilgili isimlerinin insanlarda da bulunmasının, O’nun tarafından övülen bir haslet ve hatta yüksek bir erdem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ, affediciliği tavsiye etmesine rağmen iki grubu kendisi de affetmeyecektir. Bunlar kâfirler ve zâlimlerdir. O, şöyle buyuruyor: “Şüphesiz ki inkâr edenler ve zulmedenler (var ya); Allah, onları asla mağfiret edecek (bağışlayacak) değildir ve onlara asla bir (çıkış) yolu da göstermeyecektir.” (en-Nisâ 4/168)

Ancak af her zaman karşılıksız olamaz. Yapılan yanlış, hata, kusur, kasıtlı davranış, kötülük vesairenin maddî-mânevî bir karşılığının olması da gayet tabiidir. Her kötülük karşılıksız, ivazsız affedilecek değildir. Karşılıksız affetmek, hakkından ferâgat etmek, hakkını helal etmek, güzel bir davranış ise de her konuda böyle davranılacak diye bir kural da yoktur. Buna rağmen tabii ki hakkını helal etmek isteyen hiçbir karşılık beklemeden yine de affedebilir. Örnek olarak maktûlün velîsi veya mîrasçılarından birisi affa yönelir ve diyetle râzı olursa kısâs düşer. Allah Teâlâ; “İşte, artık (her) kimin (herhangi bir kâtil) onun (öldürülenin) kardeşi (öldürülenin vârisi, velîsi) tarafından (az) bir şey, cüzî bir affa mazhar edilirse (kısâs düşer). Artık örfe uymak (dinin ve aklın iyi gördüğünü yapmak) ve ona (öldürülenin vârisine, velîsine) iyilikle, güzellikle (diyet) ödemek gerekir”, (el-Bakara 2/178) buyurmaktadır. Diğer bir âyette de; “Bir kötülüğün cezâsı, onun misli (benzeri, denk) bir kötülüktür. İşte, artık (her) kim affeder ve ıslâh eder/sulh olur (arayı düzeltir, barışı sağlar)sa artık onun eciri (mükâfâtı) Allah’a aittir. Şüphesiz ki O (Allah), zâlimleri asla sevmez. Ve elbette (her) kim onun (kendisine yapılan) zulümden sonra (bu zulmü) geri çevirip, (kendisini) müdâfâ eden, (hakkını alanlar var ya); işte onlara karşı, aleyhlerine (kınamaya da) bir yol, (sebep) yoktur. Ve elbette (her) kim de sabreder ve (kusurları) bağışlarsa, şüphesiz ki bu elbette (baş edilmesi gereken) işlere karşı bir azimdir”, (eş-Şûrâ 42/40-43) buyrulmuştur.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre affedicilik, af için çalışmak öne çıkarılmasına karşın, hakkını aramak, istemek ve almak asla kınanacak bir davranış olamaz. Buna rağmen hak arayışı yolunda mesafe kat edilemeyince de sabretmek büyük bir azmi, kararlılığı gerektirmektedir. Dolayısıyla hak arayışında haddi aşmamak gerekmektedir.

Şahıslar arası kişisel meselelerde, fertlerin birbirlerini affetmelerinin helalleşme açısından önemi büyük olmakla birlikte yargı erkinin müdâhil olduğu kamu dâvâlarında af meselesi basite indirgenemeyecek konulardan birisidir. Affin kavramsal çerçevesi, hukûkî niteliği, affın neden ve gerekliliği, affetmeye yetkili merciler ve affa konu olabilecek cezâlar, cezâ hukûkunun önemli konularındandır (Salman, 2021, s. 65-272). Ancak bizim çalışmamız bu hukûkî konuları kapsamamaktadır.

Müslüman toplumlarında en yaygın helalleşme çeşitlerinden birisi şüphesiz helallik isteme veya helallik almadır.

2.2. Helallik Alma

Helallik alma, herhangi bir hak ihlâlinden sonra hak sahibinin kendisini hakkını helal edip-etmeme konusunda güvende hissettiği bir ortamda ihlâlde bulunan kişinin, ondan özür dilemesi, helallik istemesi ve muhâtabının da gönül hoşluğu ve rızâsı ile helallik vermesi şeklinde bir uygulamadır. Burada can-ı gönülden gelerek hakkını helal

etmek önemlidir. Bu şekildeki helalleşme dünyada bitmiş, âhirette hesaplaşma işi kalmamış olmaktadır.

Maddî karşılığı olmayan sövmek, küçümsemek, hakaret, alay, istihzâ, rencide etmek, yalan, iftirâ vb. hak ihlâllerinde, bu durumlar maddî bir zarara sebep olmuş ise bu zararların ve mağduriyetin giderilmesi bundan sonra helalleşilmesi gerekmektedir. Eğer maddî bir zarar söz konusu değilse kişinin yapması gereken muhataplarıyla helalleşmektir. Bu yollarla helalleşmeye imkân bulunmadığı takdirde ise içten, samimi bir tevbe yapıldıktan sonra hak sahibine hayır duâ edilerek, onun adına hayır hasenât yapılarak bu vebalden kurtulmaya çalışmak gerekmektedir. Böyle bir yol izleyerek helalleşmeye çalışmanın, özellikle mânevî kapsamda değerlendirilebilecek kul haklarına keffâret olabileceği ifade edilmektedir (İbn Teymiyye, 1987, s. 1/113; Diyanet, Kul hakkının önemi nedir, 2017). Ancak burada kesinleşmiş bir helalleşme söz konusu değildir.

Ferdî kul haklarından sakınmak önemli olduğu gibi kamu haklarının ihlâlinden sakınmak daha da önemlidir (Kurtulmuş, 1971, s. 221-227). Özellikle kimliği belli olmayan geniş halk kitlelerinin haklarının ihlâl edilmesi, helalleşmek isteyen kişi bağlamında çoğu zaman çözülmesi imkânsıza yakın çok büyük bir problemdir. Hak sahiplerini bulmak ve hepsiyle teker teker gönül rızası ile helalleşmek neredeyse imkânsız olmaktadır.

Eğer bir kimsenin inandığı şeyin yanlış olduğu ortaya çıkarsa, bu inancı başkalarına ilan etmemiş ise tevbe etmesi yeterlidir. Ancak bu inancı başkalarına açıklamış hatta propaganda yapmış ise bu durumda muhataplarına kendi inancının yanlışlığını bildirmesi ve hatasını ilan etmesi gerekir (Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l-'uşûli'l-İmamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm, 2010, s. 735-736; Kadı Abdülcebbar, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl, thk. Hıdır Muhammed Nebhâ, 2012, s. 14/405; Taftâzânî, 2001, s. 3/409).

Mânevî hak ihlâlleri eğer maddî zararlara da yol açmışsa bu zararları tazmin etmeden, af veya helallik istemekle, helalleşilemeyen durumlar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi, kul hakkının ödenmesi şeklinde olmaktadır.

2.3. Hakkın Ödenmesi/Alınması

Hakkın ödenmesi/alınması ve akabinde helallik istenilip, alınması da helalleşmenin önemli bir şeklidir. Zira maddî bir hak ödenmeden sırf kuru sözlerle helalleşme gerçekleşmeyebilir. Allah Teâlâ, hakkını savunma ve almanın meşrûyetini şu şekilde bildirmektedir: “Elbette (her) kim onun (kendisine yapılan) zulümden sonra (bu zulmü) geri çevirip, (kendisini) müdâfâ eden, (hakkını alanlar var ya); işte onlara karşı, aleyhlerine (kınamaya da) bir yol, (sebep) yoktur.” (eş-Şûrâ 42/41)

Âyetlerin rûhuna uygun olarak hadislerde de kul haklarına riâyet konusunda tavsiyeler bulunduğu gibi âhiretten önce helalleşmenin gerekliliği de vurgulanmıştır. Hadislerde çok çeşitli helalleşme örnekleri vardır. Bunlardan dikkat çeken bir tanesi, eski ümmetlere ait, önceden helalleşemeyip sonra hakkını istemeye gelen adamla ilgili bir kıssadır. Rivâyete göre önceki ümmetlerden üç kişi bir yolculuğa çıkmışlardı. Yağmura yakalanıp, dağdaki bir mağaraya sığınmışlardı. Düşen bir kaya mağaranın girişini kapatmıştı. Onların, mağaradan kurtulmak için, Allah’a duâ edip yaptıkları en iyi ameli vesîle kılmaktan başka çareleri yoktu. İlk önce çobanlık yapan birisi, pîr-i fânî olan anne-babasına yaptığı şefkatli muâmeleyi vesîle kılarak duâ etmiş, kaya biraz açılmıştı. İkincisi zengin birisiydi. İhtiyaç sahibi amcasının kızına, altın karşılığı ahlaksız teklifte bulunmuş, ama onun “Allah’tan kork” demesi üzerine, zinâdan vazgeçmiş, altınları da ondan almamıştı. İkincisi de bunu vesîle kılarak duâ etmiş, kaya biraz daha aralanmıştı. Üçüncü adam bir işverendi. Bir ölçek darı karşılığında işçi tutmuştu. Bir işçi ücreti beğenmeyerek, almadan gitmişti. Onun haricinde herkes hakkını almıştı. İşveren, bu işçinin ücretini yatırıma bağlamıştı. Darısını ekmiş, ürün kalkınca satıp, bir sığır satın almış ve ona çoban tutmuştu. Aradan zaman geçti, işçi geldi; “ey Allah’ın kulu hakkımı ver”, dedi. O da; “şu sığır ve çoban senindir, al git”, dedi. İşçi, “sen, benimle alay mı ediyorsun”, deyince; “hayır alay etmiyorum, o senindir”, demiş, o da alıp gitmiştir. Üçüncü adam, bu kul hakkını, Allah rızası için yemediğini, işçinin bundan memnun olarak ayrıldığını vesîle kılarak duâ etmiş ve mağaranın girişi tamamen açılmış ve oradan her üçü de kurtulmuşlardır (Buhârî, ts., s. Büyû, 98; Müslim, 1991, s. Zikir ve'd-Duâ, 100).

Maddî hakların ihlâl edilmesi durumunda, haksızlığın gecikmeden giderilmesi, hak sahibine malın kendisi veya parası teslim edilerek ya da bedeli tazmin edilerek helalleşilmesi ve bu günahı tevbe, istiğfar edilmesi yoluyla kul

hakkından kurtulunmuş olacaktır (Kadı Abdülcebbâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl, thk. Hıdır Muhammed Nebhâ, 2012, s. 14/405-406; Cüveynî, 2012, s. 328; Taftâzânî, 2001, s. 3/409; el-Kârî, Şerhü'l-fıkhî'l-ekber, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 1981, s. 415). Maddî veya mânevî bir zarara yol açılmışsa bu durumda önce ihlâl edilen hak tam olarak ödenecek veya telâfi yoluna gidilecektir. Bu durum Mecelle'ye şu şekilde yansımıştır: “Aslın îfâsı kâbil olmadığı halde bedeli îfâ olunur.” (Berki, 1985, s. 23, Madde 53)

Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı şu şekildedir:

“Maddî hakların ihlâli durumunda; mevcutsa söz konusu malın kendisi, yoksa bedeli hak sahibine verilmelidir. Bu haklar, hak sahibinin hayatta olmaması durumunda ise mîrasçılara teslim edilmeli veya ödenmelidir. Mal sahibinin kim olduğu bilinmiyorsa veya kendisine ulaşmak mümkün değilse söz konusu mal veya bedeli hak sahibi adına fakirlere ya da hayır kurumlarına verilmelidir. Ayrıca yapılan bu hatadan dolayı samîmî bir şekilde tevbe edilip Allah'tan af ve mağfiret dilenmelidir.” (Diyanet, Kul hakkının önemi nedir, 2017; el-Kârî, Şerhü'l-fıkhî'l-ekber, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 1981, s. 415-416).

Yukarıdaki hükme uygun olarak, mîrasçıların da bulunması imkânsız olduğu durumlarda, tercih edilen görüşe göre hak sahibi adına hayır işlerinde harcanabilir veya devlete verilebilir. Gayri meşrû yollarla işlenip şahsî hak özelliği taşımayan zinâ gibi günahlar da aynı hükme tâbidir (Kadı Abdülcebbâr, Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 787; Gazzâlî, 1985, s. 4/37-38; İbn Kayyım, 1999, s. 320-322). Hak ihlâli kişinin haysiyet ve şerefine yönelikse, kendisinin de bundan haberi yoksa, tercih edilen görüşe göre helalleşmek için bunları hak sahibine söyleyip, yeniden onu üzmeğe genel anlamda helallik istenilip, özür dilenerek af dilenilebilir. Ancak hakkın tafsîlâtına girilmeden yapılan muğlak bir helalleşmenin gerçek bir helalleşme olup-olmadığı hakkında ihtilâf vardır (el-Kârî, Şerhü'l-fıkhî'l-ekber, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 1981, s. 416). Muğlak, müphem, ne hakkında olduğu belli olmayan genel bir helalleşmenin yeterli olmadığı, hakkın tam anlamıyla düşmeyeceği belirtilmektedir (Gazzâlî, 1985, s. 4/37-38). Bununla birlikte kişinin gıyâbında yapılan küçük düşürücü, onur kırıcı sözlerin aksinin aynı mecliste ifade edilip, hakkın telâfisi yoluna gidilmesinin zorunlu olduğunda şüphe yoktur (Kadı Abdülcebbâr, Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 787; İbn Kayyım, 1999, s. 184-186; el-Kârî, Şerhü'l-fıkhî'l-ekber, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 1981, s. 416-417).

Gıybet eden kişi, hakkında konuştuğu diğer kişi veya kişiler tarafından affedilmediği takdirde Allah tarafından da bağışlanmayacağını Hz. Peygamber belirtmiştir (Taberânî, el-Mu'cemü'l-evsâf, thk. Târik b. İvadullah, Abdülmuhsin el-Hüseyinî, 1995, s. 6/348). Gıybet fiilinden tevbe edilse de kul hakkı olması dolayısıyla karşı taraftan helallik alınmadıkça Allah'ın da gıybet edeni affetmeyeceği ortadadır (el-Kârî, Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâtî'l-meşâbih, thk. Cemâl İytânî, 2001, s. 9/98; el-Kârî, Şerhü'l-fıkhî'l-ekber, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 1981, s. 417).

Kişinin kuvvet kullanarak kendi hakkını alması anlamına gelen “İhkâk-ı Hak” kavramı da, doğrudan doğruya hakkın alınmasını ifade etmektedir. Toplum içerisinde, fertler arasında meydana gelecek anlaşmazlıkların çözümünde devlet otoritesine müracaat gereklidir. Devletin en önemli görevlerinden birisi de hukukun hâkimiyetini sağlamak ve kamu düzenini hâkim kılmaktır. Zira muhâkeme yetkisi devlete aittir. Devletin, fertler arasındaki husûmetleri çözerek, haksızlığa maruz kalanların haklarını diğerinden alarak, adâleti tesis etmesi gerekir. Görev ve yetkisi olmayan kişilerin ihlâl edilen hakları, yetkili resmî kurumlara başvurmadan kendileri almaya kalkmaları devlet otoritesi ile bağdaştırılamaz. Şahısların kendi haklarını korumak ve almak gibi bir gerekçeyle dayansa da, kişilerin kendilerini, kamu düzenini ve adâleti sağlayan kurumların üzerinde görmeleri hukûka aykırıdır. Bu durum Mecelle maddelerine de şu şekilde yansımıştır: “Bir kimse mazlûm olmakla âhara zulmetmeğe selâhiyyeti olamaz.” (Berki, 1985, s. 180, Madde 921) Mesela biri, diğerinin malını itlâf etmekle o dahî bi'l-mukâbele anın malını itlâf etse ikisi dahî zâmin olduğu gibi bir kabileden biri, diğer kabileden bir şahsın malını itlâf etmekle o dahî evvelki kabileden diğer birinin malını itlâf eylese her biri telef ettiği malı zâmin olur. Nitekim bir kimse aldanıp da âhardan kalp akçe alsa anı başkasına sürmeye selâhiyyeti olamaz (Berki, 1985, s. 180). (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ) “Zarar vermek ve zarara, zararlar mukâbele etmek yoktur.” (İbn Mâce, 1975, s. Ahkâm, 17). “Zarar ve mukâbele bi'z-zarar yoktur.” (Berki, 1985, s. 21, Madde 19). “Zarar izâle olunur.” (Berki, 1985, s. 21, Madde 20). “İzdirâr, gayrin hakkını ibtâl etmez.” (Berki, 1985, s. 22, Madde 33)

Ancak bazı dönemlerde devlet otoritesi zaafa uğrar ve adâleti gerçekleştirmede yetersiz kalırsa, hak ihlallerini gidermede şahıslar bizzat kendi haklarını savunmak zorunda kalabilirler. İşte bu durumda bazı hukûk sistemleri istisnâî bir durum olarak “İhkâk-ı Hak” denilen çıkış yolunu da birtakım ön şartlarla, meşrû olarak kabul etmektedirler (Kaya, 1994, s. 117-132). İhkâk-ı Hak, hukûkta; teşebbüs edildiği halde, devlet tarafından alınamayan, hakkın tamamıyla kaybedilmesi, bir daha kullanılamaması, gelecekte de dâvâya konu edilememesi ve bu hakları elde etmekte başka bir yolun kalmaması halinde kişinin kuvvet kullanarak kendi hakkını almasına, denilmektedir. “Bizzat İhkâk-ı Hak”, “Kendi Hakkını Cebren Vîkâye” ve “Hakkın İstifâsı” bu kavramla aynı anlamda kullanılmaktadır. İslam hukûkunda da; “İhkâk-ı Hak”, “ez-Zufu bi'l-Hak” ve “Zufu” kavramları, muhâkeme olmadan, kişilerin haklarını bizzat kendileri almaları anlamına kullanılmaktadır (Kaya, 1994, s. 117-132). Ancak kendi hakkını almaya çalışırken başkalarının hakkını çiğnememek önceliklidir (Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl, thk. Hıdır Muhammed Nebhâ, 2012, s. 14/411).

Seddü'z-Zerâî, genel bir prensip olmakla beraber, haramların özellikle kul haklarının çiğnenmesine de engel teşkil etmektedir. Ancak Seddü'z-Zerâî prensibine uyulup-uyulmaması konusunda bazı ihtilaflı konular bulunmaktadır. Bu durumda “Fethü'z-Zerâî” devreye girmektedir. Fethü'z-Zerâî, iyiliğe götüren yolların açılması mânâsına gelmekte ve daha geniş anlamıyla Seddü'z-Zerâî'nin diğer bir türünü oluşturmaktadır (Burhânî, 1995, s. 56, 60; Dönmez, 1989, s. 36/277-282). Fethü'z-Zerâî prensibine uygun örnekler şunlar olabilir: Düşmana herhangi bir maddî imkân verilmesi câiz değilken, Müslüman esirleri kurtarmak için fidye verilmesi câiz görülmektedir. Kendini koruyamayan Müslüman bir cemaatin, şerrinden emin olmak için düşman bir devlete malî bir şey vermesi câizdir. Mâlikî ve Hanbelîlerin çoğunluğunun görüşüne göre, tam olarak haklı olan bir kimse, bu hakkı alabilmek için başka meşrû bir çare bulamadığı takdirde, rüşvet verebilir. Ancak kendisinden daha haklı olan veya kendisiyle haklılık bakımından eşit olan birisiyle husûmetli iken rüşvet vermesi câiz olmaz. Böyle bir kişinin, çok zor da olsa rüşvet vermeksizin hakkını alması mümkünse, yine rüşvet vermesi câiz olmaz. Yine hacılar mecbur kalınca, hac yolunu engelleyen eşkiyalara para vs. verip yollarına devam edebilirler, bazı Mâlikî ve Hanbelîler buna cevâz vermişlerdir (Ebû Zehra, 1986, s. 251-252).

“İhkâk-ı Hak” ve Fethü'z-Zerâî gibi bazı istisnâî çıkış yollarını zarûrî durumlar için geçerli olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekmektedir.

Kul haklarının en ileri gelenleri ancak cezâ ve kısâs yoluyla ödenebilenleridir.

2.4. Cezâ ve Kısâs

Kur'an tarafından belirlenmiş suçlar ve bunlara verilecek cezâlar bulunmaktadır. Kur'an'da tüm suç ve cezâların detaylarına inilmeyip, bazı suçlar hakkında suç-cezâ dengesi gözetilerek evrensel ilkeler belirlenmiştir. Kur'an ve sünnet tarafından belirlenen cezâlar dışında âlimlerin ictihâdıyla takdir edilen ve yöneticilerin inisiyatiflerine bırakılan ta'zîr cezâları bulunmaktadır (Kılıçarslan, 2018, s. 313-350). Kur'an'da, beş suçun cezâsı açıkça belirlenmiştir. Bu suçların cezâsı, mahkeme kararıyla alenen tatbik edilir. Bu beş cürüm; adam öldürmek/katl, (bk. el-Bakara 2/178-179; en-Nisâ 4/93; el-Mâide 5/45; el-İsrâ 17/33) zinâ, (bk. en-Nisâ 4/15-16, 25; en-Nûr 24/2) kazf, (bk. en-Nûr 24/4, 11-19) hırsızlık (bk. el-Mâide 5/38) ve hırâbe/yol kesme/eşkiyâlık (bk. el-Mâide 5/33) suçlarıdır. Bu suçlarda iş, vicdanlara bırakılmayarak, suç delilleriyle sâbit olunca, cezânın kadı veya yönetici tarafından uygulanması zorunlu kılınmıştır.

Kısâs en yaygın olarak bilinen cezâlandırma şeklidir. Suçsuz adam öldürmenin veya yaralamanın cezâsı kısâstır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler, maktûller (suçsuz yere öldürülenler) hakkında sizler üzerine kısâs (misilleme) yazıldı (farz kılındı). Hür, hür ile ve köle, köle ile ve kadın, kadın ile (kısâs) edilir.” (el-Bakara 2/178. bk. en-Nisâ 4/93; el-Mâide 5/45; el-İsrâ 17/33) “Ve Biz, onda (Tevrât'ta), onların üzerine yazdık (farz kıldık) ki; şüphesiz ki (bir) nefse (bir) nefis ve (bir) göze (bir) göz ve (bir) buruna (bir) burun ve (bir) kulağa (bir) kulak ve (bir) dişe (bir) diş (birbirine kısâstır) ve yaralar birbirine kısâstır. İşte (her) kim onu (kısâs hakkını) sadaka olarak (bağışlarsa) işte o da ona (kendisine) bir keffâret (kabahat ve kusurlarını örtme, bağışlanma sebebi) olur. Ve (her) kim, Allah'ın indirdiği şeyle (hükümlerle) hükmetmezse, işte onlar (var ya); onlar zâlimlerdir.” (el-Mâide 5/45)

Kısâstan önce kâtilin yaptığı tevbe, Mu'tezile'ye göre geçerli olamamakla birlikte Ehl-i Sünnet ekollerine göre mabuldür (Cüveynî, 2012, s. 328; Semerkandî R. , 2008, s. 128).

İslam'da, insan neslinin muhâfazası için zinâ ve zinâyâ götüren yollar yasaklanmıştır (bk. en-Nisâ 4/15-16, 25; en-Nûr 24/2). Bu kötü fiil, hem hakkullâha hem de topluma karşı işlenmiş bir suçtur (Dalgın, 2022, s. 435-438). İslam'ın toplumsal hedeflerinden birisi de fertlerin iffet, nâmus ve şahsiyetlerini korumaktır. Bireyin şahsiyet ve onurunu zedeleyen, toplum içerisinde şahsı mânen yıkan zinâ iftirâsı (kazf) da yasaklanmıştır (bk. en-Nûr 24/4, 11-19). Bu suç da maddî-mânevî olarak hem insana hem de topluma zarar veren suçlardandır. Naslar ışığında bu suçun cezâsının nasıl verileceği İslam Hukûkunda belirlenmiştir (Dalgın, 2022, s. 449-453). İnsanların maddî haklarını ihlâl suçlarından birisi olan hırsızlık haram kılınmış ve cezâsı Kur'an tarafından belirlenmiştir (bk. el-Mâide 5/38). Hırsızlık suçunun kapsamı ve cezâyı gerektiren haller tespit edilip kurallara bağlanmıştır (Dalgın, 2022, s. 439-444). Hırâbe suçları çok yönlü suçlardır. Bu suçların kapsamı ve işleniş tarzları ve buna göre de cezâları farklı olabilir. Yol kesme, eşkıyâlık, terörizm gibi suçlar buna dâhildir. İlgili âyette; öldürülme, îdam, çaprazlama el ve ayaklarının kesilmesi ve sürgün cezâları zikredilmektedir. Âyetin devamında bunların dünyalık cezâlar olduğu, âhirette de bu tür suçları işleyenler için büyük bir azâp bulunduğu ifade edilmektedir (bk. el-Mâide 5/33). Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre yol kesen, insanları korkutanlara sürgün, soygun yapana el ve ayağın çaprazlama kesimi cezâları verilir. Yol kesip adam öldüren, ölüm cezâsına çarptırılır. Yol kesip, gasp yapıp adam öldüren eli ve ayağı çapraz kesilip sonra îdam edilir (Dalgın, 2022, s. 434). Görüldüğü gibi bu beş suç ve cezâları Kur'an ve Sünnetin uygulanması ışığında şekillenmiş, İslam Hukûkunda bu tür suçlar ve cezâ çeşitleri kurallara bağlanmıştır.

Kur'an'da yer alan cezâlara ek olarak Hz. Peygamber döneminde de kısâs yoluyla helalleşme ile ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını aktarmamız yerinde olacaktır. Üseyd b. Hudayr, Medineli Müslümanlardandı. Ondan şöyle nakledilmiştir: “O, şakacı birisiydi. İnsanlar arasında konuşup, onları güldürürken Hz. Peygamber de şakacıktan ince bir ağaç dalını onun böğrüne dürttü. Bunun üzerine Üseyd; “(karşılığını vermem, kısas için) bana fırsat ver” dedi. Resûlullah; “haydi yap” buyurdu. Üseyd; “ama senin üzerinde gömlek var, benim üzerimde gömlek yoktu”, dedi. Resûlullah gömleğini kaldırdı. Üseyd, onu kucaklayıp, sarıldı ve sırtından (nübüvvet mührünü) öpmeye başladı, ey Allah'ın Resûlü benim istediğim buydu, dedi.” (Ebû Dâvud, 1988, s. Edeb, 149). Buna benzer bir hikâye de uzun bir rivâyet metni içerisinde yer almaktadır. Rivâyete göre Hz. Peygamber vefatından kısa bir süre önce Müslümanlara hitap ederek; kendisinin haklarını helal ettiğini, kendisine haksızlık yaptığı birisi varsa kıyâmet hesaplaşmasından önce gelip kendisinden hakkını almasını söyler. Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî (ö. 11/632) isimli yaşlı bir sahâbe ayağa kalkarak; “bir gazve dönüşünde sırtıma kamçı ile vurdun. Bunu bilerek mi yaptın yoksa deveye vururken yanlışlıkla mı bana vurdun, bilemiyorum”, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bir kamçı getirtti ve Ukkâşe'ye verdi sonra ona; “benim, sana vurduğum gibi sen de bana vur”, dedi. Ukkâşe; “sen, bana karnım/sırtım açıkken vurmuştun”, deyince, Resûlullah da karnını/sırtını açtı. Ukkâşe dayanamayıp Hz. Peygamber'in sırtındaki peygamberlik mührünü öpmüştür. Bundan sonra Ukkâşe ve Hz. Peygamber birbirlerinden af dileyip, haklarını helal etmişlerdir. Hz. Peygamber; “her kimi cennet arkadaşımı görmek mutlu ederse, bu ihtiyâra baksın”, buyurmuştur (Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, 1984, s. 3/55-56). Mevzû hadisleri içeren kitaplarda rivâyet nakledilmekte ve râvî Abdülmün'im b. İdrîs'in yalancı ve metruk, hadisin de mevzû olduğu kaydedilmektedir (İbn Cevzî, 1997, s. 1/295-301; Heysemî, 2015, s. 17/433-436, 442; Suyûtî, 1975, s. 1/277-282). Zehebî (ö. 748/1348)'nin, “el-Kebâir ve tebyînü'l-meḥârim” adlı eserinin eski baskılarında, “Alkame isimli bir sahâbenin, annesi, ona hakkını helal etmediği için dilinin tutulduğu, kelime-i şehâdeti söyleyemediği, ölemediği” şeklinde zayıf veya mevzû bir rivâyet varsa da daha sonraki güvenilir yazma nüshalara dayanan baskılarda bu rivâyete yer verilmemiştir (Zehebî, el-Kebâir ve tebyînü'l-meḥârim, 2006, s. 45-46; Zehebî, el-Kebâir ve tebyînü'l-meḥârim, thk. Muhyiddîn Müstû, 1984, s. 55-58; Zehebî, el-Kebâir ve tebyînü'l-meḥârim, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen, 2003, s. 130-143; İbn Cevzî, 1997, s. 3/286-287).

Hak ihlâli cezâyı veya kısâsı gerektirecek bir durumla alakalı ise cezânın çekilmesi veya kısâsın uygulanmasıyla dünyada kurtulunmuş olmaktadır. Bununla birlikte cezâ kısâs yoluyla dünyalık cezâlandırmanın gerçekleşeceği ama âhirette de bu suçları işleyenlerin azâp görecekleri ifade edilmektedir. Bu suçlar ve suçlulardan bazıları şunlardır: Helâk edilenler (er-Ra'd 13/34; ez-Zümer 39/26, Fussilet 41/16. Sâmirî; Tâhâ 20/97), eşkıyâlar; (el-Mâide 5/33),

bahçe sahibi nankörler (el-Kalem 68/33), Kitâbın (Tevrât'ın) bazı kısımlarına inanan, bir kısmını da inkâr eden Yahûdîler (el-Bakara 2/85 vb). Bazı suçların cezâsı hem dünyada hem de âhirette olmaktadır. Özellikle bu tür suçlar helalleşmenin mümkün olmadığı cürümlerdir.

Dünyada tam bir helalleşme gerçekleşmezse iş âhirete kalmıştır. Âhirette helalleşme daha çetin ve hassas olacaktır.

2.5. Âhirette Hesaplaşma

Helalleşme dünyada kalmıştır. Âhirette hesaplaşma özel olarak mahşer meydanında hesaplaşma faaliyeti en aktif ve hakîki anlamını bulacaktır. Hiç kimsenin hakkı başkasında kalmayacağından dolayı her türlü haklardan ödeşme işi mahşerde tamamlanacaktır. Mahşerde kişi isterse hakkını alır isterse hakkından vazgeçebilir. Âhirete kalmış olan kul hakları son derece tehlikelidir. Allah Teâlâ, âhirette herkesin hakkını diğerinden alacak ve kendisine verecektir. Mal, mülk, altın, para vs. bulunmadığı o günde hesaplaşma, kişilerin sevap ve günahlarını birbirlerine vermeleri suretiyle olacaktır (bk. el-Bakara 2/48, 123, 281, Âl-i İmrân 3/25; Lokmân 31/33).

Hz. Peygamber tarafından ifade edilen en dikkat çekici hadislerden birisi, “Müflis Hadisi” olarak meşhur olan hadistir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Müslüman kardeşinin diğer rivâyette başka birisinin ırzı ve başka bir şey sebebiyle üzerine kul hakkı geçen kişi, dînar/altın ve dirhem/gümüş bulunmadığı gün gelmeden önce onunla helalleşsin. Eğer onun sâlih bir ameli varsa, o gün, zulmettiği kadarı ondan alınır (hak sahibine verilir). Eğer o kimsenin bir iyiliği yoksa zulmettiği diğerinin/kardeşinin günâhları alınıp ona yüklenir.” (Buhârî, ts., s. Mezâlim, 10; Rikâk, 48; Hanbel, 1993, s. 3/175, 302). Rivâyet edildiğine göre, Resûlullah: “Müflis kimdir, idrâk edebiliyor musunuz?” diye sordu. Sahâbe: “Bizim aramızdaki müflis; gümüşü/parası ve malı olmayan kişidir”, dediler. Hz. Peygamber: “Ümmetimden müflis olanlar; kıyâmet günü namazı, orucu ve zekâtı ile gelir, beraberinde şuna sövmüş, buna zinâ isnâdı ve iftirâsı atmış (kazf), şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş, şunu dövmüş... olarak gelir. Bu sebeple onun iyilikleri(nin sevâpları), şuna, buna verilir. Şayet onun üzerindeki kul hakları bitmeden iyilikleri biterse; alacaklıların günâhları alınıp, onun üzerine yüklenir. Sonra da o kimse cehenneme atılır”, buyurmuşlardır (Müslim, 1991, s. Birr, 59; Tirmizî, ts., s. Kıyâmet, 2).

Âhirette hesaplaşmanın çok çetin geçeceğini Hz. Peygamber haber vermektedir. O, şöyle buyuruyor: “Sizler kıyâmet günü haklarını sahiplerine mutlaka ödeyeceksiniz. Öyle ki boynuzsuz koç/koyun boynuzlu koçtan hakkını alacaktır.” (Müslim, 1991, s. Birr, 60; Tirmizî, ts., s. Kıyâmet, 2) Herkes hakkını almadan cennete girilmeye izin de verilmeyecektir: “Mü'minler cehennemden kurtuldukları zaman, cennetle cehennem arasında bir köprüde bekletilirler; dünyadayken aralarındaki haksızlıklardan da ödeşirler. Sonunda iyice temizlenip birbirlerinin hakkından arındırılınca cennete girmelerine izin verilir. Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin olsun ki, sizlerin, dünyadaki konumunuz, cennetteki meskeninin en iyi göstergesidir.” (Buhârî, ts., s. Mezâlim, 1; Rikâk, 48).

Üzerinde kul hakkı bulunan kişi helalleşmeden ve tevbe etmeden ölürse, Allah, onun iyiliklerinin, işlediği kötülük kadarını hasmına verecektir. İşte bu Allah'ın adâletidir. Bunun aksini iddiâ eden bid'atçıdır (Semerkandî İ. b., ts., s. 25).

“Şeytan azapta gerek” atasözünde olduğu gibi hak sahipleri son âna kadar hakkından vazgeçmeyebilir. Âhirette helalleşmenin uzun sürmesi halinde, bu durum hak sahibinin cennete girmesini biraz geciktirebilecektir. Bunu gören hak sahibi, cennete bir an önce girebilmek için tüm haklarını herkese helal etmek yetkisine de sahip olacaktır.

Kul hakları konusunda şehitlere de âhirette bir ayrıcalık tanınmamıştır. Allah yolunda şehit düşenlerin tüm günahlarının affedilmesine karşın kul haklarının affa mazhar olamayacağı da Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiştir. Hz. Peygamber kendisine indirilen en ağır şeylerden birisi olarak şöyle buyurmuştur: “Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, bir adam Allah yolunda şehit düşse, sonra diriltile ve yeniden şehit düşse, tekrar diriltilip şehit düşse, şayet üzerinde bir borç varsa, o borcu ödeyinceye kadar cennete giremez.” (Nesaî, 1992, s. Büyû, 98).

Toplumsal hayatta, helalleşme görünümünde olan ancak gerçek anlamda kul haklarından kurtulmayı sağlayamayan yanlış bazı helalleşme tavırları da bulunmaktadır. Bunlar incelememiz gereken önemli bazı durumlardır.

3. Yanlış Helalleşme Tavrı

Hak ihlâlinde zararı tazmin etmeden maddî veya mânevî zarar karşılanmadan hakkını helal ettirmeye çalışmak asla doğru olmaz. Hak sahibi tam anlamıyla bu konuda hür irâdeye sahip olmalıdır; herhangi bir maddî-mânevî baskı helalleşmeye gölge düşürecektir.

Ebeveynin, evlatları ve evlatların da onlar üzerinde hakları vardır. Bununla birlikte süt hakkının helal edilmesi meselesi toplum içerisinde yaygın olarak görülen yanlış tavlardan birisidir. Anne-babanın, hadlerini aşarak, evlatlarını, maddî-mânevî baskı altına almaya çalışmaları ile ilgili olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı şu şekildedir:

Bir anne veya babanın, isyankâr bir çocuğuna karşı “sana sütümü/hakkımı helal etmem” vb. sözleri yemin hükmünde değildir. Ebeveynlerin çocuklarına haksız yere mânevî baskı kurmaları ve onların şahsiyetlerine saygı göstermemeleri doğru değildir. Esasen bu tür sözler hiçbir hüküm de ifade etmez. Öte yandan çocukların, anne ve babaya karşı dinî görevlerinden biri de meşrû işlerde onlara karşı isyân etmemek ve daima saygı göstermektir. Nitekim “(Ey Muhammed) senin Rabbin, sizlerin kendisinden başkasına asla kulluk/ibâdet etmemenizi ve ana-babaya ihsân (iyilik) yapmanızı hükmetti (kesin olarak emretti). Şayet onlardan ikisinden birisi veya onlardan her ikisi senin yanında ihtiyarlık (çağına) ulaşırsa, işte sen, o ikisine asla “öf” (bile) deme. Ve sen, o ikisini asla azarlama ve o ikisine kerim (tatlı ve güzel) söz söyle” (el-İsrâ 17/23) meâlindeki âyet, anne-babaya iyi davranmanın önemine işaret etmektedir.” (Diyanet, Sana sütümü helal etmem, 2017).

Bir diğer yanlış helalleşme tavrı ise toplum içerisinde helalleşmeye kalkışmaktır. Bazı ibadetlerin, riyâkârlık ve ezâ karışma endişesinden dolayı toplum içerisinde yapılmaması tavsiye edilmiştir. Allah Teâlâ; “İyi, güzel bir söz ve bir mağfiret/kusur bağışlama; arkasından bir ezâ/gönül incitme takip edip, gelen bir sadakadan daha hayırlıdır”, buyurmaktadır (el-Bakara 2/263). Hak sahibini toplumsal baskı altına alarak, arına bunaltarak helalleşmeye mecbur bırakmak, gerçek bir helalleşme olmayıp, sadece helalleşme gerçekleşti zannetmekten ibarettir.

Helalleşme konusunda şefaathçi denilen araçların bulunması bazen hakikî helalleşmeye vesile olabilir. Burada önemli olan nokta yine hak sahibine maddî-mânevî bir baskının yapılmamasıdır. Sözünden çıkılamayan, hayır denilemeyen bir büyüğün, âlimin, yöneticinin vb. tarafları bir araya getirip, onları zorlamadan, uygun şartlarda, nazik bir dille uzlaştırması büyük bir erdemdir. Bunun sonucunda meydana gelecek helalleşme taraflar için faydalı olacaktır. Bununla birlikte sosyal baskı kurabilecek şahısların veya grupların, hakkını helal etmek istemeyen hak sahiplerini zorlamaları veya daha da ileri giderek tehdit, şantaj gibi argümanlar kullanmaları sonucu değiştirecektir. İkinci veya üçüncü şahısların hak sahibine her ne sûretle olursa olsun maddî-mânevî baskı yapmaları doğru olmaz. Böyle bir baskı sonucunda gerçek anlamda helalleşilemez.

Dezavantajlı gruplar da yanlış helalleşme davranışlarına maruz kalabilirler. Bu gruplar toplum içerisinde baskın grupların egemenliği altındadırlar. İşte yanlış helalleşme tavrılarından bir diğeri de helallik isteyen kişinin şerrinden korkulduğu için hakkını helal ediyormuş gibi yapmaktır. Aslında burada yanlış tavır içerisinde olan hak sahibi değil aksine hakkı ihlâl edendir. Zira hak sahibine gerekli hür bir ortam sağlanmamaktadır. Yöneticiden haklı memnuniyetsizlik, doğrudan doğruya kul hakkı demektir. Bu duruma göre bir kurumda çalışanların, âmirlerinin veya işverenlerinin şerrinden korktuklarından daha büyük bir hak ihlâline sebebiyet vermemek için gönülden istemeden, gönül rızâsı olmadan âmirlerinin isteği üzerine haklarını helal ettiklerini dil ucuyla söylemeleri geçersiz bir helalleşme örneğidir. Halbuki helalleşme sırasında çalışanın son derece güvenli bir ortamda bulunması zorunlu şartlardandır.

Memurlar, işçiler vb. daima âmirlerine ve işverenlerine karşı dezavantajlıdır. Bazı yöneticiler kendilerini sorumsuz addederek, yetkinin sorumluluk gerektirdiğini düşünmeden; “yetkinin kendilerinde olduğu; personelle ilgili haklar konusunda muhayyer oldukları” şeklinde bir tavır takınarak, her söyledikleri ve yaptıklarının kânun olduğunu zannederek, Allah’a ait olan “lâ yû’sel: sorumsuzluk” (bk. el-Enbiyâ 21/23) özelliğinin kendilerinde de olduğunu sanarak bir nevî ilâhlık iddiasında bulunmuş gibi olmaktadırlar. Görevin gereği, görevin icabı birilerini azarlamış, birilerine kötü davranmış olabiliriz vesaire cümlelerle bu iş geçiştirilemez. Zira idarecilerin ya da işverenlerin görev

tanımında memurlara ve işçilere zulmetmek, kul haklarını yemek asla yoktur.

Resmî veya özel kurumların “Personel Memnuniyet Anketi” adı altında yapmış olduğu anketler de bir nevî helalleşme kültürüne dâhildir. Böyle anketlerin güvenilir olabilmesi, kul hakkının yenilip-yenilmediğini ve personelin memnun olup-olmadığını anlayabilmek için noter aracılığıyla yapılması en uygun olanıdır. Böylelikle gerçek tüm hakikatiyle ortaya çıkmış, personelin âmirden veya kurumdan memnun olup-olmadığı gerçek mânâda anlaşılmış olacaktır. Bu tür anketlerde anketi dolduracak kişilerin kimliğinin hiçbir şekilde ortaya çıkmaması veya âmir-memur ya da kurum-çalışan ilişkisinin bitmiş olması zorunludur. Alacaklı maddî-mânevî baskı altındayken helalleşilemez. Emri altındaki çalışanları zor durumda bırakacak şekilde onların hayır diyemeyeceği bir ortamda helalleşmeye kalkışmak, metoda uygun olmayan personel memnuniyet anketi yapmak asla gerçek helalleşme olamaz.

4. Sonuç

İslam’da ayrımcılık yoktur. İnsanların canları, malları, ırz ve namusları dokunulmazdır. İslamiyet kul haklarına saygıya büyük önem vermektedir. Müslümanlıkta hak ihlallerini engelleyici tedbirler de önemli yer tutmaktadır. Bu bakımdan kulların fiilleri denetim altına alınıp, düzenlenmiştir. Müslümanın helal ve harama dikkat etmesi gerekmektedir. Haramlardan bir kısmı kul haklarıyla ilgilidir. Arada bir de şüpheli şeyler varsa da bunlara da yaklaşmamaya özen gösterilmelidir.

Kul hakkı ihlâli halinde adâletli davranmak ve yalancı şâhitlikten kaçınmak da hakların telâfisinde çevreleyici bir rol oynamaktadır. Müslümanın vasıflarının sayıldığı âyet ve hadislerde insan haklarına riâyete önemli vurgular yapıldığı görülmektedir. Sonuçta Müslüman, kendisinden başkalarının zarar görmediği insandır ve bununla vasıflanmaktadır. Bu sebeple İslam’a aykırı kötülükler işlemekten çekinmeyen ve kul hakkı yiyenlerin, imanın halâvetine henüz ulaşamadıkları ortadadır.

Hak ihlâli durumunda, hak sahibi ile helalleşilmesi, Kur’an ve Sünnette temeli olan bir gelenektir. Helalleşme dünyaya ait bir uygulamadır. Mahşerde ise hesaplaşma gerçekleşecektir. Bunun sonucunda hak sahibi hakkını alacak veya hakkından vazgeçebilecektir. Bu iş cennet ve cehennem halkı yerlerine yerleşinceye kadar devam edecektir.

Helalleşmenin kendi sınırları içerisinde dünyada çeşitleri yolları bulunmaktadır. Affetmek, affedici olmak Allah’ın sıfatlarındadır. O’nun affedici olmakla ilgili güzel isimleri de bulunmaktadır. Hem Hz. Peygamberin hem de Müslümanların, Allah’ın bu vasfı ile vasıflanmaları ve affedici olmaları; hak, hata ve kusurları affetmeleri erdem olarak nitelendirilmektedir. Kur’an’da helalleşme kelimesi yerine çoğunlukla “af” kavramı kullanılmaktadır. Bazen affin gerçekleşmesi için yapılan yanlış, hata, kusur, kasıtlı davranış veya kötülüğün maddî-mânevî bir karşılığının olması da gerekebilir. Hakkı almanın mümkün olmadığı durumlarda, kişinin hakkını araması, istemesi ve alması kınanacak bir davranış değildir.

Hak ihlâlinde bulunanın helallik istemesi ve hak sahibinin hakkını belirli bir maddî karşılık olarak veya karşılıksız affetmesi şeklinde helallik alma uygulaması da yaygın bir geleneğe dönüşmüştür. Maddî hakların ihlâlinde, hakkın ödenmesi veya alınması yoluyla haksızlığın gecikmeden giderilmesi, hak sahibine malın kendisi veya parası teslim edilerek ya da bedeli tazmin edilerek helalleşilmesi gerekmektedir. Maddî haklar ödendikten sonra helalleşilebilir.

Adâleti sağlamak devletin, devlet yöneticilerinin ve onların görevlendirdikleri hâkimlerin görevidir. Devlet otoritesinin kaybolması gibi bazı istisnâî durumlar dışında insanların kendi haklarını almaya kalkışmaları anarşiye sebep olabilir. Bu bakımdan “İhkâk-ı Hak” adı verilen kişinin güç kullanarak kendi hakkını kendisinin almaya kalkışması ve iyiliğe götüren yolların açılması mânâsına gelmekte olan Fethü’z-Zerâî‘ prensibi her zaman, her şart ve her duruma uygun olamaz.

“İhkâk-ı Hak” ve Fethü’z-Zerâî‘ gibi bazı istisnâî çıkış yollarını zarûret yokken kendi menfaatine göre yorumlayıp; helalleri haram, haramları helale dönüştürmeye çalışmak, haramı, helalmiş gibi yemek ya da haramı haramlıktan çıkarmaya çalışmak, kendi hakkını savunuyormuş edasıyla başkalarının haklarının çiğnenmesine sebep olmak doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Her ne şartta olursa olsun, hakkını almaya çalışmak, başkasının da o konuda hakkı olup-olmadığını veya daha haklı olabilecek kişilerin varlığını düşünmeden hareket etmek, kendi hakkını savunurken

başkasının haklarını ihlâl sebepleri olabilir. Birinin zarar görüyor olması, o zarardan kurtulmak için başkasına zarar vermesini, başkasının kul hakkını yemesini asla gerektirmez.

Cezâ ve kısâs hak sahibinin hakkını alabileceği iki önemli yoldur. Cezâsı Kur'an tarafından belirlenmiş suçlar bulunmaktadır. Kısâs en yaygın olarak bilinen cezâlandırma şeklidir. Kur'an ve Sünnet tarafından belirlenen cezâlar dışında âlimlerin ictihâdıyla takdir edilen ve yöneticilerin inisiyatiflerine bırakılan ta'zîr cezâları da bulunmaktadır. Cezâlandırma ve kısâs sonucunda gerçek bir helalleşmenin olup-olamayacağı tam olarak kestirilemeyebilir. Bu durumda iş âhirete kalacaktır. Bazı suçların cezâsı dünyada verilmiş olsa da âhirette de bu suçları işleyenlerin azâp görecekleri Kur'an'da ifade edilmektedir.

Dünyada olması gereken helalleşme bazen mecrasından çıkarılarak, zaman zaman yanlış tavırlar da görülebilmektedir. Bunlar helalleşmenin temel mantığına aykırı davranışlardır. Anne-babaya iyilikte bulunmak evlatların görevlerindendir. Ancak onların süt hakkını helal etmeme argümanını her vesilede bir baskı unsuru olarak kullanması evlatların haklarına müdahaledir. Bir diğer yanlış uygulama ise bir topluluk içerisinde hak sahibini psikolojik olarak zor durumda bırakmak sûretiyle helalleşmeye çalışmaktır. Diğer taraftan helalleşme meselesi, toplumsal bir gösteriye dönüşmemeli ve siyâsete âlet edilmemelidir. Toplumsal barışı sağlamak için çalışan aracı bazı kimseler, taraflar arasında adalete uygun bir tarzda faaliyet gösterdiklerinde bu övülen güzel bir davranış olmakla beraber taraflardan birisini zorlama, şiddet vb. uyguladıkları takdirde bu durum istenilen mutlu sonuca ulaştırmayacaktır.

Dezavantajlı gruplar hakkında daha hassas davranılması gerekmektedir. Çünkü onlar genellikle mağdur olmaya daha müsaittirler. Onlarla helalleşmek çok özenli davranmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

- Armağan, S. (1987). *İslam Hukûkunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Askalânî, A. İ. (2000). *Fethü'l-bârî şerh-i Şaḥîhi'l-Buḥârî, thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz*. Riyad: Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- Atar, F. (1991). *İslam Adliye Teşkilatı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bayındır, A. (1986). *İslam Muhâkeme Hukûku*. İstanbul: İsav Yayınları.
- Berki, A. H. (1985). *Açıklamalı Mecelle, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Buhârî, M. b. (ts.). *Şaḥîhu'l-Buḥârî (el-Câmi'u's-Şaḥîh)*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Burhânî, M. H. (1995). *Seddü'z-zerâi' fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- Cüveynî, İ.-H. (2012). *el-İrşâd, çev. Adnan Bülent Baloğlu vd.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dalgın, N. (2022). İslam Cezâ Hukûku. e. H. Kahraman içinde, *İslam Hukûku* (s. 435-438). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Diyanet, D. İ. (2017, 07 12). *Kul hakkının önemi nedir*. Diyanet: <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1007/kul-hakkinin-onemi-nedir-ve-ihlali-durumunda-nasil-odenir> adresinden alındı
- Diyanet, D. İ. (2017, 07 12). *Sana sûtümü helal etmem*. Diyanet: <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/742/sana-sutumu-helal-etmem-hakkimi-helal-etmem-seklinde-soylenen-sozler-yemin-sayilir-mi> adresinden alındı
- Dönmez, İ. K. (1989). Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi. *Seddü'z-Zerâi'*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ebû Dâvud, S. b.-S. (1988). *Sünenü Ebî Dâvud*. Beyrut: Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye.
- Ebû Zehra, M. (1986). *İslam Hukûku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*, çev. Abdülkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınevi.
- el-Kârî, A. (1981). *Şerḥü'l-fıkhî'l-ekber, çev. Yunus Vehbi Yavuz*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Kârî, A. (2001). *Mirḳâtü'l-mefâtiḥ şerḥu mişkâti'l-meşâbiḥ, thk. Cemâl İytânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Gazzâlî, E. H. (1985). *İḥyâ'u 'ulûmi'd-dîn, tlk. Zeynüddin el-İrâkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Gürler, K. (2024). *Kul Hakkı, Helalleşilmedikçe Affedilmeyecek Günah*. Ankara: Anadolu Ay Yayınları.
- Hanbel, A. b. (1993). *el-Müsned*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut.
- Heysemî, N. (2015). *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid, thk. Hüseyin Selîm ed-Dârânî*. Beyrut: Beyrut: Dâru'l-Minhâc.

- İbn Cevzî, E.-F. (1997). *el-Mevdû'ât mine'l-eḥâdîşî'l-merfû'ât*, thk. Nureddin Boyacılar. Riyad: Edvâû's-Selef Mektebetü't-Tedmüriyye.
- İbn Kayyım, e.-C. (1999). *et-Tevbe ve'l-inâbe*, thk. Muhammed Ömer el-Hâcî-Abdullah Bedrân. Dimeşk: Dâru'l-Mektebî.
- İbn Mâce, M. (1975). *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (Ş. e.-A.-Â. Mürşid, Dü.) Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- İbn Teymiyye, T. (1987). *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*, thk. Muhammed-Mustafa Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kadı Abdülcebâr, A. b. (2010). *Şerhu'l-'uşûli'l-ḥamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm*. Kahire: Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Kadı Abdülcebâr, A. b. (2012). *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, thk. Hıdır Muhammed Nebhâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kaya, A. (1994). İslam Hukûkuna Göre İhkâk-ı Hak. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 117-132.
- Kılıçarslan, M. (2018). Kur'an-ı Kerim Tarafından Belirlenen Suç ve Cezalar Bağlamında İslam'ın Suça Bakışı. *Bilimname*, 36(2), 313-350.
- Kurtulmuş, N. (1971). *Âmentü Şerhi*. İstanbul: Fatih Matbaası.
- Müslim, M. b.-K. (1991). *Şahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Namlı, A. (2019). Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Sonsuzluğu Bağlamında Şefaât. *RessCongress Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri* (s. 264-276). Nevşehir: Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi, 5/2.
- Nesâî, A. b.-H. (1992). *Sünenü Nesâî bi şerhi's-Suyûtî*, thk. Mektebü Tahkiki't-Türâsî'l-İslâmî. Beyrut: Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Sâlimî, E. Ş. (2017). *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*, thk. Ömür Türkmen. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Salman, Y. (2021). *İslam Cezâ Hukûkunda Af*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Semerkandî, İ. b. (ts.). *es-Sevâdü'l-'a'zam*. İstanbul: Dersâadet Yayınları.
- Semerkandî, R. (2008). *el-'Aḳîdetü'r-rükniyye fî şerhi lâ ilâhe illallâh Muḥammedün resûlullâh*, thk. Mustafa Sinanoğlu. İstanbul: İsam Yayınları.
- Suyûtî, C. (1975). *el-Leâli'l-mašnû'a fî'l-eḥâdîşî'l-mevdû'a*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Şa'bân, Z. (2013). *İslam Hukuk İlminin Esasları ('Uşûlü'l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kafî Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taberânî, S. b. (1984). *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberânî, S. b. (1995). *el-Mu'cemü'l-evsaf*, thk. Târik b. İvaddullah, Abdülmuhsin el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Haremeyn.
- Taftâzânî, S. M. (2001). *Şerhu'l-maḳâsîd*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tirmizî, M. b. (ts.). *el-Câmi'u's-şâḥîh (Sünenü't-Tirmizî)*. Beyrut: Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Yazır, M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: İstanbul: Eser Neşriyat.
- Zehebî, Ş. M. (1984). *el-Kebâir ve tebyînü'l-meḥârim*, thk. Muhyiddîn Müstû. Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Zehebî, Ş. M. (2003). *el-Kebâir ve tebyînü'l-meḥârim*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkân.
- Zehebî, Ş. M. (2006). *el-Kebâir ve tebyînü'l-meḥârim*. Beyrut: Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde.
- Zeydân, A. (1985). *İslam Hukûkuna Giriş*, çev. Ali Şafak. İstanbul: Kayihan Yayınları.

Extended Summary

People were sent to the world to be tested. Respecting people's rights is one of the issues that Islam emphasizes. Islam does not discriminate according to race, colour, gender, language, duty, position, wealth or status. Regardless of who they are, people's material and moral rights are taken into account and protected. It is also of great importance, in Islam, to take preventive measures against the violation of the rights of others. Halal and haram have been defined. In the Quran, the word forgiveness is used instead of the concept of reconciliation. Although forgiveness is highlighted as a quality of perfection in the verses, it is also ordered that every rightful person be given his due. All kinds of words, actions and behaviors that may violate rights are prohibited in the Quran and Sunnah. There are some principles in Islamic Law that prevent the violation of rights. A person who violates the rights of others violates the rights of others. These rights are rights that God will not forgive unless the owner grants forgiveness. As long as the rights of the people are not paid, the guilty are not punished through punishment-retaliation, the rightful owner is not granted forgiveness or is forgiven, he cannot be relieved of responsibility. There are various ways for reconciliation.

One of them is forgiveness. Allah has many names related to forgiveness. It is emphasized in many verses that God's forgiveness should be reflected in people's character, especially Muslims. Muslims are asked to be forgiving. Another way to remedy the violation of rights is to request and obtain pardon. There are also situations where some violations of material and moral rights cannot be forgiven by asking for forgiveness or forgiveness without compensation for the damages. The settlement or receipt of one's due ensures release from the violation of the rights of others. Remedy of the injustice without delay, by delivering the goods or money to the rightful owner or by compensating the price, and by repenting and asking for forgiveness for this sin will lead to liberation from the violation of the rights of others. In cases of necessity, the principle of "İhkâk-ı Hâk", which means that people get their rights themselves, without judgment under certain special conditions, and the principle of "Fetḥu'z-Zerâi", which prevents the violation of people's rights, come into play. The most extreme violations of rights are those that can only be paid for through punishment and retaliation. There is a catalog of crimes and their punishments determined by the Quran. These are the crimes of murder, adultery, slander, theft and robbery/road blocking/banditry. Retaliation is the most widely known form of punishment. The punishment for killing or wounding an innocent person is retaliation. Murder crimes are multifaceted crimes. These crimes include crimes such as road blocking, banditry and terrorism. Penalties may vary depending on the manner in which this crime is committed. In the relevant verse; Punishments such as killing, execution, cutting off hands and feet on opposite sides, and exile are mentioned. The rest of the verse states that these are worldly punishments and that there will be a great torment in the afterlife for those who commit such crimes. The reckoning will not be complete until the rights that were transferred to the afterlife without being paid or forgiven in this world are fully paid for in the judgment day. The rights of people left to the afterlife are extremely dangerous. In the afterlife, Allah will take everyone's rights from others and give them to the legitimate owners. In the afterlife, where possessions like wealth, property, gold, money, etc., are absent, settlement will occur through an account, and individuals will exchange their merits and sins with one another. Everyone will not be allowed to enter heaven without receiving their rights. The hadith, commonly referred to as the 'Hadith of the Bankrupt', which was conveyed by Prophet Muhammad concerning this issue, is noteworthy. Although all the sins of those who were martyred in the way of Allah are forgiven, the violation of rights of people cannot be forgiven. It was expressed by the Prophet. There are also wrong attitudes of reconciliation. It would never be right to try to get forgiveness without compensation for material or moral damage in case of violation of rights. The person who gives forgiveness must have complete freedom and free will in this regard; any material or moral pressure will cast a shadow over the reconciliation. It is also invalid for parents to overstep the limits and put pressure on their children by using their right to breastfeeding as an excuse. Another poor practice is attempting to reconcile with the rights holder within the community by placing them in a challenging psychological situation. On the other hand, the issue of reconciliation should not turn into a social demonstration and should not be used as an instrument of politics. When some intermediaries who work to ensure social peace act in a manner that is in line with justice between the parties, this is a praiseworthy and good behavior, but they may also resort to force, violence, etc. on one of the parties. If they do so, this will not lead to the desired happy outcome. Civil servants, workers etc. are always at a disadvantage to their superiors and employers. This disadvantage will continue as long as the relationship between chief-civil servant and employee-employer ends. It is necessary to be more sensitive about reconciliation with these groups. Because they are generally more vulnerable to victimisation. Reconciling with them requires very careful behavior.